
LIETUVIŲ LIAUDIES PEDAGOGINĖ IŠMINTIS IR JOS ATSPINDŽIAI RAŠYTINIUOSE ŠALTINIUOSE

Romanas Vasiliauskas

Vilniaus pedagoginis universitetas

Lietuvių liaudies pedagogika nagrinėja pedagoginę išmintį, tradicinį ugdymą, jo raidą ir Lietuvos istorines, socialines ir kultūrinės sąlygas, nulėmusias pedagoginio palikimo etninius bruožus. Liaudies pedagogikoje galime išskirti dvi kryptis: ugdymo etnologiją, arba etninį ugdymą (vaikų ugdymo būdus ir priemones įvairioje etninėje aplinkoje) ir liaudies pedagogiką kaip mokslą, kuris renka, parašo, lygina, tyrinėja faktus.

Tyrimo tikslas – atskleisti lietuvių liaudies tradicinio ugdymo patyrimą ir idėjas, socialines ir kultūrinės tradicijas, lėmusias žmogaus, kaip aukščiausio kultūrosveikėjo, ugdymą, reikalavimus žmogaus elgesiui, ugdymo būdus, priemones ir taisykles.

Svarbiausias tyrimo metodas yra įvairių istorinių, etnografinių, tautosakinių ir kitų rašytinių šaltinių, atspindinčių liaudies pedagogines idėjas ir patyrimą, analizė, duomenų interpretavimas ir apibendrinimas. Tradicinės ugdymo minties tyrimą sunkina šaltinių įvairovė, duomenų daugiareikšmiškumas ir sistemingumo stoka. Ugdymo idėjos nebuvo vieno žmogaus ar žmonių grupės sukurtos, o jos kristalizavosi šimtmečiais. Tradicinė pedagoginė išmintis glūdi žmogaus santykiuose su gamta, gyvenimo praktika, kitu žmogumi, gyvenimo būdu ir papročiais. Vientisas socialinis ir etninis žmogaus gyvenimas buvo svarbiausias vaiko ugdytojas. Šio gyvenimo atributai – buitis, darbas, papročiai, tradicijos – davė vaikui socialinį (kaupė patyrimą, mokė bendrauti), etninį („pririšo“ vaiką prie tautos, mokė laikytis etninių normų), ugdymąjį (mokė dirbti, doros, pagalbos kitiems) poveikį. „Istorinis“ vaikas tai ne tik savosios šeimos, savojo kaimo („mes ir jūs“), bet ir visos etninės bendruomenės su jai būdingais papročiais, medžiaginiu pasauliu, kalbos dialektu, nerašytu elgesio kodeksu atstovas. Tačiau nėra skiriamosios ribos tarp tradicinės ugdymo minties bei ją formavusios etninės aplinkumos, kurios poveikis ilgai „nusėdo“ į tautos mąstyseną, išgyvenimus ir pedagoginę kultūrą.

Iš įvairių aplinkos veiksnių – gamtos, buities, darbo, tautosakos, papročių – veikusių tradicinę ugdymo raidą, reikia išskirti krikščionybės priėmimą (1375) ir raštijos gimtąją kalbą atsiradimą Lietuvoje (1547).

Ikikrikščioniškajam periodui būdingas glaudus žmogaus ryšys su gamta. Daugelis autorių (J. Dlugošas, J. Lesickis, M. Pretorijus) rašo apie įvairių gamtos reiškinių (ugnies, dangaus kūnų, miškų, ežerų, upių) garbinimą. „Tačiau, – nurodo N. Vėlius, – ...lietuviai garbino ne pačius gamtos objektus ar reiškinius, bet gerbė juos ir laikė šventais, manydami, kad juose gyvena dievai“ (11, p. 20).

Senoji lietuvių mitologija ir religija orientavo jaunąją kartą į tokį gyvenimo būdą, kur vaikai susiję su artimų žmonių grupe (gentimi, šeima) ir mokosi gerbti visa, kas juos supa. Krikščionybė iš esmės pakoregavo pasaulėžiūrinius akcentus: vietoje daugelio garbinimo objektų iškeliamą Dievo meilę kaip svarbiausią liaudies ugdymoją. Senoji religija buvo giliai įsismelkusi į valstiečių sąmonę ir jos „liekanos dar ilgai ruseno kaime, ... iki pat XX a.“ (11, p. 10). Tačiau krikščionybė, iškėlus amžinumo idėją, iš esmės pakeitė gyvenimo tikslą. Tikėjimas Dievu ir dora tapo svarbiausiu ugdymo tikslu. „Dievo įvaizdis, – nurodo G. Beresnevičius, – lietuviuose skleidėsi per skirtingusodus, kurių kiekviename ryškiausias buvo vienas kuris nors atributas – kantrybė, gerumas, teisingumas“ (1, p. 9). Kitos ugdymo sritys atitiko liaudies idealą tiek, kiek rėmėsi krikščioniška žmogaus samprata.

Sunku paneigti mintį, kad su krikščionyste susijęs ir raštijos atsiradimas Lietuvoje. Su pirmosiomis lietuviškomis knygomis lietuvių liaudies pedagogikos raidoje prasidėjo naujas etapas. Liaudis iki M. Mažvydo nieko negalėjo paskaityti gimtąją kalbą, o svetimų kalbų nemokėjo. Todėl gyvenimo patirtį mėginta išsaugoti žodine forma, įtvirtinti papročiais. Knyga pakeitė vaiko ir tėvų santykius. Atsirado nauja, savarankiška protinio darbo sritis – skaitymo ir rašymo mokymas. Vaikas simboliais ir ženklais lavino protą, pažino tikrovę. Raštiškas pranešimas – tai naujas komunikacijos būdas. Vaikas, nepaisant jo socialinio nesubrendimo, išmokęs iš tėvų skaityti, tarsi įeina į suaugusiųjų pasaulį. Tėvai ir vaikai, gaudami iš knygų vienodą informaciją, supanašėja, nyksta specifinė riba tarp vaiko ir kitos amžiaus grupės žmonių. Vaikystė, kaip istoriškai sąlygota amžiaus kategorija, įgyja naują turinį – ilgainiui skaitymo ir rašymo mokymas vaikystėje ima dominuoti. Taigi knyga žymi visai naują kultūros tipą.

M. Mažvydo Katekizmas liudija naują erą, kur gimtasis žodis sklinda ne iš lūpų į lūpas žodine tradicija, o spausdintu tekstu, kuris nepaprastai išplečia minties plėtros galimybes ir mokymosi būdus.

M. Mažvydas kviečia išgirsti paprastų žmonių balsus, patiems šviestis gimtąja kalba, rūpintis vaikais, jų mokymu ir dora, patraukti liaudį į tikėjimą. Religija skirta ne kuriam nors išskirtiniam visuomenės luomui, o visiems žmonėms. Knygoje pateiktos 11 giesmių ir vėliau po M. Mažvydo mirties išleisti dviejų dalių giesmynai mokė jaunąją kartą giedoti.

Pradėjus leisti raštus gimtąja kalba, atsivėrė naujos galimybės vaikus mokyti mokykloje. Bet mokykla ne tik neištūmė tradicinio ugdymo, o daug kur rėmėsi liaudies pedagogika, turinčia šimtmetes tradicijas, giliai įleidusias šaknis į liaudies sąmonę. Ilgus šimtmečius egzistavo dvi ugdymo sistemos: neoficiali žodinė, liaudies tradicija „iš kartos į kartą“ ir oficiali, valstybinė, pagrįsta rašytiniais šaltiniais. Abi šios sistemos viena kitą veikė, papildė. Vaikai pirmiausia klausė tėvų, senelių dainų, pasakų, mokėsi sekti tėvų pėdomis, o tik vėliau lankė mokyklą. Lankant mokyklą, tradicinė valstiečių kultūros aplinka vaiko dvasiniam gyvenimui išliko svarbiausiu klodu.

Prijungus Lietuvą prie Rusijos, carizmo nacionalinė, socialinė, religinė spauda Lietuvoje neleido plisti tautinėms mokykloms, kurios būtų perėmusios liaudies ugdymo funkciją. Todėl kūrėsi artimos liaudies dvasiai slaptosios mokyklos. M. Karčiauskienė, nagrinėdama slaptosios mokyklos turinį ir formas XIX a. pabaigoje, nurodo, kad daraktoriai „buvo artimi vaikams, juos suprato, pažino jų buitį, šeimų papročius, tradicijas“ (5, p. 94). Taigi liaudies tradicijos, kuriomis buvo pagrįstas vaikų ugdymas, liko gyvos. Anot L. Jucevičiaus, „prasti žmonės mūsų laikais mažai tesiskiria papročiais, pažiūromis ir dvasiniu išsivystymu nuo savo prosenelių. Tad, kaip ir senoliai, kitados tikėjo, taip ir jie tebetiki, ką jiems apie jų pirmtakų gyvenimą buvo pasakyta, tą viską jie savo atminime tebeįrašė“ (4, p. 56).

XIX a. plintant raštijai, spaudai, gausėjant leidinių gimtąja kalba, kito ir žodinės tradicijos paskirtis. Būtų neteisinga šiuo laikotarpiu tradicijų vaidmenį auklėjimui laikyti nekintantį. Iš A. R. Niemio tyrinėjimų matyti, kad kaimams skirstantis į vienkiemius ir dėl to nykstant kolektyvinio gyvenimo tradicijoms, keičiasi ir tautosakos naudojimo auklėjimui vaidmuo ir formos (8).

Tačiau tradicinis ugdymas šeimoje savo esminiais bruožais, kaip ir anksčiau, tebebuvo grindžiamas papročiais, žodine tradicija. A. ir J. Juškų, L. Ivinskio, J. Basanavičiaus, L. Jucevičiaus rinkta ir skelbta tautosaka, etnografinė medžiaga liudija tradicijų gyvybingumą.

L. Jucevičius savo svarbiausiuose darbuose „Lietuva...“ (1846), „Žemaičių žemės prisiminimai“ (1842), „Lietuvių liaudies priežodžiai“ (1840), „Lietuvių dainos“ (1844) lietuvių papročius, tautines tradicijas, prietarus nagrinėja kaip „kiemionių“, t. y. liaudies, palikimą. Liaudis, anot L. Jucevičiaus, yra „dievobaiminga, nekalta, vaišinga, karštai prie gimtosios žemės prisirišusi, tebeturinti sveikai išsilaikiusias savo luomui būdingas dorybes, paveldėtas iš savo prosenolių“ (4, p. 550).

Liaudies dora glūdi jos gebėjime gyventi ne iš privilegijų, „svetimo gero“, o iš savo triūso. Toks vertingumo matas buvo plačiai priimtas ir skiepijamas vaikams. Gerovė, kuri pirmiausia suprantama kaip geri trobesiai, gyvuliai, tvarkingas ūkis, maistas, rūbai, pasiekiami darbu, todėl „kaimo merginos pirmoji gera ypatybė yra darbas, o jaunikis retai kada paiso gražumo ir dalies, bet doros ir darbštumo“ (4, p. 254). Į darbštumo ugdymą kreipiamas dėmesys gimdymo ir krikštynų apeigose. Tikėta – „kam be skausmo dantys išdygsta, tai yra ženklas, kad bus darbštus ir mokės naudotis savo darbo vaisiais, nes – pasak mūsų liaudies – tas, kas gerai valgo, turi, suprantama, mokėti užsidirbti pramitalą“ (4, p. 253). Vėliau, XX a., šį valstiečių požiūrį į darbą išsakys Žemaitė, nurodydama, kad „dykai duoną valgyti didelis griekas, šiokiu ar tokiu būdu reikia duoną užsidirbti“ (12, p. 498).

L. Jucevičiaus gyvenamuoju laikotarpiu (XIX a. pirmojoje pusėje) liaudis savo mintis dažnai reiškė patarlėmis, priežodžiais. Priežodžių žinojimas liudijo žmogaus išmintį, sąmojį. Vaikai mokomi ne ilgomis notacijomis, o glausmais, taikliais posakiais. Jais išreiškiamas požiūris į žmonių elgesį, bendravimą. „Kiemonis, – sako L. Jucevičius, – Lietuvoje visada originaliai reiškia savo mintis. Jokiu atveju, net apie paprasčiausius daiktus kalbėdamas, jis negali apsieiti be priežodžio. Daugelis tų priežodžių yra istoriniai, eina iš tolimiausių senovės laikų“ (4, p. 504). L. Jucevičius surinktus priežodžius pateikia socialinio gyvenimo kontekste; mėginama aiškinti jų kilmę, taikymo aplinkybės, o tai padeda nustatyti jų ugdomąją reikšmę.

Vaikai buvo ugdomi ir tėvų pasakojimais apie protėvių žygius, motinos dainuojamomis lopšinėmis, dainomis, sekamomis pasakomis, padavimais, atkuriančiais anksčiau gyvavusią tėvynės gynėjų dvasią, ryžtą, ugdoma meilė savo kraštui. Kaip nurodo L. Jucevičius, „nuo to pasakojimo kaito man širdis,

budo vaiko galvoje garbės aistra ir troškulys, aš griebdavau nuo sienos surūdijusį tėvo kardą ir norėdavau nieko nelaukęs šokti į kautynes...“ (4, p. 369).

Liaudies išminties tolesnei plėtrai didelę įtaką turėjo S. Daukanto asmenybė ir darbas. Liaudies pedagogikos požiūriu S. Daukanto palikime išskirtinos šios sritys: istorinė lietuvių šeima ir tradicijos, žodinė kūryba – pedagoginės išminties šaltinis ir priemonė, svarbiausios ugdymo sritys (fizinio grūdinimo, doros, įpratrinimo dirbti).

Žmogaus ugdymas yra dalis tautos istorinio proceso, kurį S. Daukantas nuosekliai atkuria svarbiausiuose veikaluose – „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių“ (1822) ir „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“ (1845).

Iš S. Daukanto Lietuvos istorijos ir lietuvių gyvenimo būdo aprašymo matyti, kad visa, kas atėjo iš amžių glūdumos, koncentravosi šeimoje. Šeima istorijos raidoje buvo labiausiai humanizuota vaikų ugdymo institucija. Joje vaikas įgyja pirmąjį pasaulio patyrimą, pirmąkart prisiliečia prie žmogaus, daiktų pasaulio. Vaikas, stebėdamas pasaulį, perima šeimos požiūrį į jį. Ilgus šimtmečius vaikų ugdymo praktiką Lietuvoje veikė patriarchalinė šeima. Ji gyvavo natūralaus ūkio pagrindu, joje vyravo griežtas darbo paskirstymas pagal lytį, moters materialinė priklausomybė nuo vyro kaip maitintojo, gynėjo ir juridiskai atsakingo asmens. Paprotinė teisė, tėvų tradicinis gyvenimo būdas skatino vaikus laikytis papročių, normų, draudimų, paklusti vyresniesiems, juos gerbti. Todėl istorinė lietuvių pedagoginė kultūra daugiausia apsiriboja šeimos auklėjimu. Kiek mokykla buvo aukštesniųjų klasių privilegija, tiek lietuvių liaudies pedagogika buvo valstiečių šeimos pedagogika.

S. Daukanto šeimai teikiamą reikšmę rodo jai nusakyti vartojamų sąvokų įvairumas – „šeimyna“, „gentis“, „namai“. Šeima – tai namai, kuriuose žmogus „gyvenęs pakajuje, godoj ir džiaugsme“ (3, p. 510), „senieji, sulaukę vaikų vaikus, su jų vaikais padoriai karšinos, o jaunuomenė linksmi augo“ (3, p. 98), kur „saugoma ugnis, užlaikomas „viežlybumas“ (3, p. 441, 467). Name visus darbus atliko, iš jo sprendžiama „apie būdą ir išmintį senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“ (3, p. 432). Namai tokie brangūs, kad „noris ubagu būčiau, bet namų savo neužmirščiau“ (3, p. 448).

Šeima po vienu stogu ir prie vieno stalo yra tradicijų lopšys, kuriame supuojamas kūdikis nueina ilgą ugdymosi kelią. Šiame kelyje jį lydi tradicinė aplinka, ūkio darbų ciklai, rūtų darželio, žirgo kultas, kaimo bendruomenė su

jos glaudžiais kaimynystės ryšiais, o vaiko branda grindžiama patyrimo ir gyvenimo išminties perdavimu. Patyrimo perėmimas iš tėvų šeimoje eina ryškia gija per įvairius S. Daukanto veikalus. Patyrimas apima ne tik žemės ūkio darbus, bet taip pat dorovę, elgesį, istorinę patirtį. „Bočiai ir kiti senieji su vaikais plunksnas plėšė, vilnas kedino, gijas vijo, pasakodami jauniems notis ir kares praėjusių gadynių bei veikalus savo tautos“ (3, p. 435).

S. Daukanto veikaluose randame gilų liaudiškumą, gimtosios kalbos reikšmės, papročių supratimą, atsigręžimą į tautosakinę liaudies išmintį.

S. Daukantas tautosakos darbuose („Pasakos masių“, 1835; „Abėcėlėje...“, 1842; „Pasakos Fedro“, 1846; „Dainos Žemaičių“, 1846), tęsdamas žodinės išminties populiarinimo tradiciją, kartu išplečia jos panaudojimą, Lietuvos istorijos tyrimus grindžia tautosaka, ją glaudžiai sieja su tautinio charakterio ugdymu. Tautosakos pažintinė ir ugdomoji vertė nuolat akcentuojama. „Žinau, – sakoma „Pasakos Fedro“ pratarinėje, – jog žemaičiai senovės pasakas geba pasakoti ir jomis mokyti savo jaunuomenę, kaip sviete elgties ir kaip gudriu ir bukliu vyru tapti“ (9, p. 31).

S. Daukantas, siekdamas didaktinių tikslų, specialiai pritaikė pasakėčias vaikų amžiui, praleido antikinių dievų vardus. „Abėcėlėje“, – kaip nurodo V. Merkys, – Ezopo pasakėčių siužetas priartintas prie vaikams pažįstamo pasaulio, jų namų aplinkos (7, p. 18).

„Abėcėlėje“ paskelbtose pasakėčiose vaikeliai mokomi gyventi vienybėje („Tėvas ir jo vaikai“), spręsti apie žmogaus vertę ne iš žodžių, o iš darbų („Vilkas ir avikailis“), vardan taikaus gyvenimo pakęsti nuoskaudas („Meška ir bitys“), visada sakyti teisybę („Piemuo ir melagis“). Melagystė, kaip teisingumo antipodas, smerkiamas ir liaudies posakiais: „Melagis pasaulį pereis, bet negrįš“, „Melagiui paskui ir tiesą sakant niekas nebetiki“ (3, p. 445). S. Daukanto tautosakoje reiškiamos dorinės idėjos – svetimo turto negeidimas, stipresniojo ir silpnesniojo žmogaus elgesio, melavimo, godumo ir kitų ydų smerkimo – keliavo iš vieno elementoriaus į kitą kelis dešimtmečius.

Vaikas ugdomas vertinant išmintį ir dorą, nes dora, S. Daukanto akimis, – tai iš žmogaus santykio su gamta, Dievu kylantis jausmas, padorumas. Dar gilioje senovėje „noris pagonyš, vienok dorybę ir padorumą didžiai stipriai tarp savęs saugojo“ (3, p. 79).

Vaikų dorą veikė saikingas vyresniųjų gyvenimo būdas, sveika dvasia, grūdinimasis. Vaiko sveiko kūno ir dvasios ištakos glūdi šeimoje. Jose vaikai nuo mažens pratinami įveikti kliūtis, kęsti karštį ir šaltį, tramdyti savo norus.

S. Daukanto kuriami vaikystės vaizdai atitinka liaudies ugdymo tradiciją, kurioje įkūnyta žmogaus ugdymo ir gyvenimo sunkumų vieningumo idėja. Lietuvoje ši tradicija buvo sąlygota ir istorijos, nes lietuviai „turėjo su ginklu gulti ir kelti“, jie „gimė ir mirė tarp kardų, gindami savo tėviškę nuo neprietelių“.

Daug brožuų, būdingų S. Daukantui, matome M. Valančiaus kūryboje: gimtosios kalbos iškelimą ir pasiryžimą rašyti liaudies kalba, pastangas rinkti tautosaką („Patarlės žemaičių“, 1867) ir, ja remiantis, skleisti liaudies ugdymo patyrimą, skiepyti jaunajai kartai religingumą ir dorą.

Nors M. Valančius gebėjimu apimti etninės kultūros visumą ir nusileidžia S. Daukantui, bet jis orientuojasi į jaunosios kartos ugdymą liaudies išmintimi. Apysakos „Palangos Juzė“ moto yra liaudies priežodis „Tankiai po sermėga apsilvikiusi vaikščioja tikra išmintis“ (10, p. 213). Autoriui liaudies išmintis yra svarbiausias tiesos kriterijus, atramos taškas, ja vadovaujantis ugdoma vaikų moralė, šalinamos ydos.

Vaikai ilgus šimtmečius buvo saistomi prisirišimo prie žemės, nuolatinės gyvenamosios vietos, rengiami žemės ūkio darbui. Negalėjimas keliauti, pažinti toliau gyvenančių žmonių patyrimą stabdė ugdymo raidą. M. Valančiaus gyvenamuoju laikotarpiu jaunimo rengimas tik žemės ūkiui neapatenkino visuomenės poreikių. Amatai buvo ta sritis, kuri pradėjo „išlaisvinti“ jaunąją kartą. Siuvėjo keliautojo paveikslas, atskleistas M. Valančiaus apysakoje „Palangos Juzė“, iliustruoja šį naują visuomeninio gyvenimo brožą.

M. Valančius skatino augančią kartą mokytis amatų. „Mūsų krašte, – rašė M. Valančius, – gan turim artojų, šieno pjovėjų, bernų ir piemenų kiek reikiant, bet maža tėra amatininkų... Ne jau mes esame taip neakylai, kad negalėtumėm to išmokyti..., savo vaikų nė į kokius mokslus neleisdami, atiduokiva geriems amatininkams“ (10, p. 116).

Amatai suteikia tradiciniam ugdymui naują kryptį, praplečia jo turinį. M. Valančiaus kūryboje svarbiausia vieta tenka tradiciniam ugdymo patyrimui, kuris šimtmečiais ėjo iš lūpų į lūpas žodine tradicija. Šio patyrimo pagrindas – mokėjimas elgtis su darbu įrankiais, pagarba vyresniesiems, papročių, tradicinių moralės normų laikymasis. M. Valančius, remdamasis šiuo patyrimu, beletristinėse knygelėse („Vaikų knygelė“, 1864; „Paaugusių žmonių knygelė“, 1868; „Palangos Juzė“, 1869; „Antano Tretininko pamokymai“, 1872) mėgina pamokyti skirtingo amžiaus ir interesų vaikus bei suaugusius.

Liaudis gerai jautė vaiko amžiaus ribas, tautosakine išmintimi buvo remiamasi mokant dirbti, elgtis pagal amžių, nes „koks žmogelis, toks kirvelis“, „koks žmogus, toks ir protas, kokia šalis, toks ir įprotis“. M. Valančius eina dar toliau. Jo knygelėse randame pavyzdžių, kuriais tėvai mokomi apsieiti su vaikais pagal jų interesus. Tėvas (aps. „Plikbajoris“), pastebėjęs, jog Ignė dažnai sukinėjasi prie pjūklelių, atidavė jį mokytis meistrystės ratdirbiui Zauliui, jaunesnįjį sūnų Edvardą, dažnai bėginėjančią į kalvę, siuntė mokytis kalvystės ir t. t. Tarp M. Valančiaus ir liaudies kūrybos esama glaudžių ryšių. Jo kūrinėlių, ypač „Vaikų knygelės“, pasakojimo maniera yra artima pasakai, kuriai būdinga ryški gėrio ir blogio poliarizacija. M. Valančiaus apsakymuose, kaip ir lietuvių liaudies pasakose, pasakojimas pradedamas nuo realistinių vaizdų („...gyveno pasiturįs ūkininkas, vardu Petras“, „...įmaningai gyveno žmogus, vardu Tadeušas“), nusakoma veiksmo vieta ir laikas. Po to apibūdinami gėrį ir blogį atstovaujantys personažai (Geroji Onelė visus santykius su aplinkiniais grindžianti gerumu, Petronėlė myli paukščius, gyvūnus, Mikė Melagėlis, įžūliai meluodamas, praranda pasitikėjimą, Prancė paukštvanagis žiauriai elgiasi su gyvūnais).

Tradicškai vaikai auklėjasi įveikdami savo blogus polinkius, kol nesuvočia elgesio pasekmių, vyresniųjų draudimai saugo nuo blogio. Lietuvių liaudies pasakose draudimo sulaužymas – iššūkis aukštesniosioms jėgoms, už draudimo nesilaikymą skiriamos griežtos sankcijos. Pasakoje „Brolių gelbėtoja“ dingusio brolio ieškoti eina kiti du broliai ir sesuo. Ieškoma ridenant iš senelio gautą stebuklingą kamuolį, ridenant draudžiama atsigręžti. Broliai, ridendami kamuolį, atsigręžė ir virto akmenimis. Išgelbėjo visus tik sesuo, kuri laikėsi draudimo.

Lietuvių liaudies pedagogikoje draudimams skiriama daug reikšmės: reikia saugoti ir nepažeisti savo ir kito žmogaus garbės, nekenkti gyvūnams, saugoti žvėrių buveines, urvus, paukščių lizdus, skruzdėlynus.

Draudimus siekiama įskiepyti animistinėmis, magiškomis priemonėmis. Pasakose vaizduojama chaotiška aplinka, valdoma gerųjų ir blogųjų būtybių, pastarųjų ypač reikia saugotis.

M. Valančiaus kūryboje draudimui suteikiama tam laikotarpiui būdingų bruožų, jie suaktualinami gyvenimiškais pavyzdžiais: vaikai, nepaklausę tėvų, įkrenta į vandenį, grybaudami neleistinose vietose, pasiklysta, berūkydami uždega trobesius („Vaikai neklausantys“). Prancė paukštvanagis už paukščių

žudymą nubaudžiamas bausme, kuri persiduoda kitoms kartoms – vaikai gimsta nebyliai („Prancė paukštvanagis“).

M. Valančius žvelgė į jaunuomenės ugdymą liaudies akimis ir jos dorovini sveikumą siejo su pareiga kitam žmogui bei įpratimu dirbti, nes „vanduo netekėdamas ir žmogus nedirbdamas genda ir išseina į niekus“ („Gustis kručas“). Veltėdžiavimas griaua vaiko dorinius pagrindus.

M. Valančiui šeima yra daugiau nei kartu gyvenančių žmonių grupė. Šeimoje atsiskleidžia geriausi senelių, tėvų, vaikų bruožai – tiesos meilė, tikėjimas, sąžiningumas, darbštumas, joje su pagarba saugomas ankstesniųjų kartų gyvenimo būdas, papročiai. Šeimos dvasinė jėga glūdi bendrame tikėjime, nes daug „pikto daro dvi vieri (tikėjimai) viename gyvenime“ („Trynė ir Vincentas“). Šeimoje ypač vertinama motina – gimdytoja ir ugdytoja. Ir Valančius su savo motina elgėsi ypač pagarbiai. Anot K. Binkio, „vyskupo motutė, nemokanti kitos kalbos (...); prie vyskupo stalo kilmingųjų svečių draugijos visuomet sėdėdavo pirmoje eilėje“ (2, p. 57). Šeimos, kuriose tėvus ir vaikus sieja abipusė pagarba, tikėjimas, tėvai rūpinasi vaikais, vienas kitam širdies neužduoda, gyvena pagal sąžinę, gerbia nuskriaustuosius, ypač elgetas, ugdo dvasiškai sveiką jaunąją kartą.

Įvairias šeimos narių dorybes jungia tikėjimas, kuris daro įtaką visam gyvenimui, net vaiko prigimčiai. Be tikėjimo nėra doros, nes „visa (...), kas iš rankos geriausio Dievo paaina, negali būti pikta“ („Priepuoliai Stapono“).

M. Valančius, kaip ir S. Daukantas, kėlė gimtosios kalbos reikšmę. Jo raštų kalba žemaitiška, pagyvinama liaudies išmintimi, pamokymais. Kalbėdamas apie M. Valančiaus raštų kalbą, V. Maciūnas nurodo: „Jis (M. Valančius – R. V.) rašė tokia kalba, kokia pati liaudis kasdien šnekėjo... Ne tik žinojo žemaitišką kalbą, bet ir jos dvasią, sakinius, priežodžius ir visus žemaičių išsireiškimus...“ (6, p. 13, 14). Pedagoginės idėjos, M. Valančiaus išsakytos gimtąja kalba, labiau įsirežė į žmonių sąmonę ir skatino pripažinti gimtąją kalbą kaip svarbiausią vaikų dvasios ugdytoją. „Valančius, – rašo K. Binkis, – išmokė lietuviškai skaityti ir jį skaityti nebepamiršo“ (2).

Taigi M. Valančius neieškojo švietimo idėjų svečiose šalyse, o į jo pamatus padėjo liaudies išmintį ir patyrimą, iš praeities paėmė tai, kas vertingiausia. Jis suaktualino pedagoginę išmintį ir patyrimą, pritaikė XIX amžiaus žmonių poreikiams.

M. Valančius atspindėjo daugelį liaudies pedagogikos idėjų: dvasinio vaikų ugdymo centru laikė krikščioniškąją moralę, svarbiausiuoju ugdymo veikėju – tėvus, ypač motiną. Dievo meilė – aukščiausias jausmas, grindžiamas žemesniu – meile augalams, gyvūnams, žvėrimis, paukščiams, viskam, kas gyva. Visi, kurie kenčia – atstumtieji, elgetos, girtuokliai, nevykėliai, – reikalingi užuojautos. Atjauta ir pakantumu grindžiamas vaikų dorinis ugdymas. Vaikų darbštumas ir kitos savybės nulemtos tėvų, jų elgesio, gyvenimo būdo. Todėl vaikų ugdymas negali būti atskirtas nuo tėvų šeimos, bendruomenės papročių. Pavyzdys keliamas kaip svarbiausia ugdymo priemonė. Taigi, nors M. Valančius nevartojo „liaudies pedagogikos“ termino, tačiau jį drąsiai galime vadinti lietuvių liaudies pedagogikos pradininku.

IŠVADOS

Lietuvių tradicinio ugdymo ištakos glūdi žmogaus ir gamtos, etninės aplinkos sąveikoje. Vaiko brendimą stimuliuo gamta, tikėjimas, papročiai. Ugdymas, kaip organiška gyvenimo dalis, reiškėsi natūraliomis formomis: vaikai, veikiami išgyvenimų gamtoje, dirbdami, bendraudami, pažino tikrovę, įgijo doros pagrindų, patyrimo, papročiai ir tradicijos reguliavo elgesį, saugojo nuo blogų įtakų ir kontaktų. Vaiko nenutrūkstamais santykiais su natūralia aplinka formavosi pažiūros, idealai, pasaulėžiūra, atitinkanti to meto pasaulio suvokimą. Pagoniškojoje Lietuvoje tikrovė, kasdieninio gyvenimo faktai buvo „įvilkti“ į magines, ritualines formas.

Įvedus krikščionybę, pagoniškosios ir krikščioniškosios kultūros sąveikos procese kito požiūris į gyvenimo, ugdymo tikslus, žodinės tradicijos, šeimos tradicijų, ugdymo metodų paskirtį.

Vaikų ugdymo praktika ir patyrimas koncentravosi šeimoje kaip svarbiausioje krikščioniškosios ir tautinės tradicijos saugojimo institucijoje. Šeimoje vaikas įgijo darbo, elgesio, bendravimo, tikėjimo pradmenų, susiformavo vertybių sistema, sąmonėjo tautiškai, įsitraukė į visuomenės gyvenimą. Šeimos ir etninės pedagoginės tradicijos formavo liaudies kultūrą.

Atsiradus spaudai gimtąja kalba, liaudies pedagoginė mintis pasipildė nauju turiniu. Nesant rašytinių šaltinių, liaudis per amžius atmintyje saugojo įvairių gyvenimo sričių žinias ir patyrimą, kurį perdavė kitoms kartoms. Spausdintas

žodis pakeitė iš esmės šią praktiką, sudarė naujas sąlygas pedagoginei minčiai plisti. XIX a. jau nemaža dalis tautosakos (pasakų, dainų, priežodžių, patarlių) plito ne iš lūpų į lūpas, o iš spausdinto teksto. Skaitymo ir rašymo mokymas susiejo šeimą ir mokyklą naujais ryšiais. Liaudies šimtmečiais kaup-tas pedagoginis patyrimas buvo tas pamatas, ant kurio kūrėsi mokykla, įvai-rios pedagoginės tradicijos.

Liaudies pedagoginė išmintis plačiai atsispindėjo istorikų, etnografų, tau-tosakininkų (L. Jucevičiaus, S. Daukanto, M. Valančiaus) darbuose. Autoriai iškėlė tradicinio ugdymo idėjas ir patyrimą: gimtosios kalbos reikšmę, tauto-sakinę išmintį, sveiką gyvenimo būdą ir jo įtaką vaikui, šeimą kaip papročių, tradicijų puoselėtoją ir saugotoją, dorinių savybių – dievotumo, teisingumo, sąžiningumo, darbštumo ugdymą liaudies pedagogikos priemonėmis, pavyz-džio, pamokymų dorinę reikšmę.

LITERATŪRA

1. Beresnevičius G. Pasaulio sukūrimas senovės lietuvių religijoje // Naujasis židyns. 1991. Nr. 1.
2. Binkis K. Motiejus Valančius 1875–1935. Kaunas, 1937.
3. Daukantas S. Raštai. Vilnius, 1976.
4. Jucevičius L. A. Raštai. Vilnius, 1959.
5. Karčiauskienė M. Pradinio švietimo raida Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje ir XX a. pradžioje. Kaunas, 1989.
6. Maciūnas V. Žvelgiant į Motiejų Valančių po šimto metų // Draugas. 1976.
7. Merkys V. Simono Daukanto literatūriniai vertimai // S. Daukantas. Vertimai ir se-kimai. Vilnius, 1984.
8. Niemi A. R. Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai // Mūsų tautosaka. T. 6. 1932.
9. Pasakos Fedro. Išgulė iš lotyniškos kalbos į žemaitišką Motiejus Šauklys. Apskelbė Ksaveras Kanapeckis. Petrapilė, 1846.
10. Valančius M. Raštai. Vilnius, 1972.
11. Vėlius N. Senovėslietuvių religija ir mitologija // Krikščionybė ir jos socialinis vaid-muo Lietuvoje. Vilnius, 1986.
12. Žemaitė. Autobiografijos nuotrupos // Raštai. T. 4. Kaunas, 1948.

FOLK PEDAGOGICAL WISDOM AND ITS REFLECTIONS IN THE LITERARY WORKS

Romanas Vasiliauskas

S u m m a r y

In Lithuanian folk pedagogics two periods are distinguished: the pre Christianity and post Christianity (1375) periods. In the first period the educational practice of a peasant child was naturalistic, “closely conected with“ nature and based upon oral traditions and customs. Children learned from work experience and the natural situations of peasant life.

In the post Christianity period the first books in Lithuanian language were printed (M. Mažvydas). Due to the influence of printed books in the native language the functions of the oral tradition changed and folk wisdom spread in a short time.

Folk traditions of education had been considered by Lithuanian historians and ethnographers (L. Jucevičius, S. Daukantas, and M. Valančius). Ethnic-cultural heritage had been evaluated in their works. These works dealt with folk wisdom, the peoples' view of the native language, moral education, and traditions in the family. In the XIX century the non – official system of education was based upon ethnopedagogical ideas and family traditions. The peasant family remains an essential bearer of education and a main holder of Christian and national traditions.